

Periferi och Identitet - den moderna förortens paradox

Elisabeth Lilja

Docent

Stockholm School of Planning

Stockholm University

S- 106 91 Stockholm

Förorten är en paradox. Den har alltid varit ifrågasatt samtidigt som den varit ett ideal för efterkrigstidens planerare. I det följande ges en bakgrund till satsningen på förorten, vad förortsproblematiken innebär idag och vilka utmaningar den ställer planerarna inför.

Förortens paradoxer

Förortens boendemiljö har varit ett tema för diskussion under hela efterkrigstiden. Kritik mot förortsbyggandet restes i Sverige redan 1945 av planeraren och arkitekten Uno Åhrén, när en av de första moderna förorterna stod färdig. Han var rädd att de funktionalistiska stadsplaneidéerna – att främst bygga med tanke på grönska och bostäder med solljus skulle försvåra kontakten grannar emellan och på sikt undergräva samhällets sociala integration.

Kritiken mot förorten har fortsatt alltsedan dess. Intensiteten i diskussionen har varierat, men den har hela tiden förts med negativa förtecken. Under 1940- och 50-talen sågs förorten som ett problem i sig. Diskussionen gällde möjligheterna att skapa gemenskap mellan människor i dessa nybyggda miljöer. I och med 1960-talets debatt om miljonprogrammet vidgades kritiken och förorterna sågs som ett samhälleligt problem, som speciellt utsatta områden med sociala svårigheter.

I 1990-talets diskussion är det framförallt segregationen som uppmärksammas. Dagens kritik av boendemiljön är inte någon direkt upprepning av den debatt som fördes i slutet av 1960-talet om miljonprogrammet, utan en djupare diskussion om livsvillkoren i förorterna och den fysiska omgivningens betydelse för människor. Resultaten av efterkrigstidens förortsbyggande diskuteras fortfarande, men utifrån helt motsatta perspektiv:

Å ena sidan framförs uppfattningen att moderna förorter, även de som uppfördes inom ramen för miljonprogrammet, är en hembygd. Å andra sidan hävdas att moderna förorter är hemvisten för vantrivsel, ångest och längtan efter något annat. De olika perspektiven bottenar i helt olika erfarenheter av förortslivet. I båda fallen handlar det om upplevelser av en vardaglig omgivning och om att kunna känna en självklar stolthet över denna. Många förortsbor upplever sig som

marginaliserade och mindre värda. Hembygden i miljonprogrammet är i de flestas föreställningsvärld en hembygd som inte finns – eller inte borde finnas. Om man hävdar att man vill bo där, då är man ingen. Det handlar om identiteten och att kunna skapa en positiv självbild i en omgivning där många mår dåligt av torftigheten.

Glappet mellan planering och vardag

Problemet med att återerövra vardagen handlar också om arkitekturen och planeringen av den byggda miljön. De miljöer som skapas genom byggande och fysisk planering kan bidra till mänsklig utveckling och goda livsvillkor, men de kan också gå på tvärs mot det meningsfulla vardagsliv som människor själva söker skapa. Idag finns en oro för vardagslivet samtidigt som detta har svårt att göra sig gällande på ett tillfredsställande sätt i planeringsprocessen.

Oron har sin grund i det glapp som fortfarande finns mellan planerarnas syn på omgivningen och dess betydelse och den som förortsborna själva tillskriver den. Orsakerna kan sökas i otillräckliga kunskaper om förortens, det vill säga omgivningens och den byggda miljöns, betydelse för vardagslivet, men också i bristande planeringsförutsättningar. Det handlar om människosynen och om att kunna förena planeringens intentioner och handlingsformer med kunskaper om människors vardag.

I många planeringsuppdrag saknas en medvetenhet om vilken människosyn som ligger till grund för planeringen. Varje uppdrag avspeglar en viss syn på de människor som ska bo och leva på platsen. Synen kan vara uttalad eller outtalad, men den finns där som en förutsättning för arbetet. Den människosyn som gör sig gällande i planerarens praktik, kan ses som ett uttryck för hur planeraren uppfattar människan och hennes behov i vardagslivet.

I efterkrigstidens förortsbyggande har intresset främst riktats mot det yttre i människors livsvillkor, såsom bostaden och bostadsområdets gestaltning. Det som skapar förutsättningarna för urbant liv och ger mening åt vardagen har däremot inte uppmärksamats i samma utsträckning. Den människosyn som legat till grund för förortsplaneringen har oftast varit oproblematiserad och tagits för given. Andra orsaker till den dåliga överensstämmelsen mellan planering och vardag finns att söka i de planeringsmodeller som dominerat under efterkrigstiden.

Förorten i det moderna projektet

I ett historiskt perspektiv är ifrågasättandet av den moderna förorten en paradox. Från början av seklet och ända fram till 1980-talet stod förorten för visionen om det goda livet och lösningen på problemet med "den omänskliga staden". Den förutsatte att staden slutade byggas. I förorten fanns möjligheter att skapa en ny arkitektur som sammanföll med målen för det moderna projektet: frihet och självbestämmande i boendet skulle gå hand i hand med högre levnadsstandard.

Visionen om förorten hade ett stort inflytande på 1930-talets planerare och den modernisering av samhället, som då inleddes. Drömmen om folkhemmet skulle realiserats genom att bygga nya förorter och idag framträder folkhemsbygget som årsringar av förorter t.e.x. runt Stockholms innerstad.

I ett historiskt perspektiv har såväl visionerna om förortslivet som planeringsideologier och planerarroller förändrats mycket. Den moderna stadsplaneringens utveckling från 1930-talet och framåt kan delas in i tre olika stadier:

I det första stadiet uppfördes förorter enligt konceptet "hus i park". De tidigaste förorterna, som Hammarbyhöjden och Traneberg byggdes enligt denna modell. Det var bostadsområden med friliggande lamellhus, omgivna av mycket grönska. Husen var högst tio meter breda för att lägenheterna skulle kunna vara genomgående med fönster åt två håll. För att släppa in så mycket ljus som möjligt var husen också orienterade efter solvinklar. Hushöjden begränsades till fyra våningar, eftersom det var dyrt att bygga hiss. Lägenheterna var välplanerade och hade ofta balkong. I dessa "hus-i-park" förorter byggdes inga gator. Husen placerades fritt i terrängen ofta inne i kvarteren.

Kritiken mot denna typ av planering förändrade visionen om det goda livet i förorten. De tidiga förorterna ansågs ha bidragit till en upplösning av det sociala livet och sågs därför som ett misslyckande. Kritikerna var vid denna tid inte medvetna om de nya sociala kvaliteter, som börjat utvecklas i förortslivets vardag. Lösning blev en ny vision om grannskapsplanering.

Grannskapsplaneringen var således det andra stadiet i den planering som kom att utvecklas inom ramen för välfärdsstaten. Förorterna skulle planeras så att gemenskap kunde utvecklas bland de boende. Detta skulle åstadkommas genom att bygga ett grannskapscentrum i förortens hjärta med sociala och kulturella institutioner, lokaler för föreningslivet, handel och butiker. Idéerna till grannskapsplaneringen hade sitt ursprung i den engelska community - tanken, dvs. att bygga för gemenskap. Trots de sociala ambitionerna skulle grannskapsförorterna komma att beskyllas för att ha tömt staden på liv. När människor förflyttades till periferin försvann möjligheterna till att utveckla en urban kultur.

Ifrågasättandet av välfärdsstaten i slutet av 1980-talet innebar samtidigt kritik mot visionen om grannskapsplanering som bas för det goda livet i förorten. Problemet med denna vision var att det var abstrakt och formulerad utan kunskap om kvaliteterna i det nya urbana förortslivet. Den hade sina rötter i den förmoderna staden; den var en vision om att bygga för gemenskap i en funktionalistisk modern omgivning. Man såg inte hur viktiga gator och offentliga platser är för att en urban kultur ska kunna utvecklas.

Den funktionalistiska planeringen hade varit inspirerad av Le Corbusiers idéer om att avskaffa gatan. Där fanns ingen tanke på gatornas och torgens betydelse som platser för möten och för att skapa känslor av tillhörighet, inte heller någon positiv värdering av stadslivet och dess möjlighet till större frihet i umgänget.

Granskningsplaneringens mål hade varit att bygga för en gemenskap mellan grannar i staden liknande den, som funnit i bygemenskapen på landet.

Problemet med brist på gemenskap och socialt liv förvärrades i och med miljonprogrammets bostadsområden som innebar en förvrängning av grannskapstanken. Även om tänkandet i princip var detsamma som tidigare gick verklighetens resultat inte att känna igen. En orsak var skalförskjutningen. Husen blev mycket högre. De blev också likadana och placerades i landskapet mer med tanke på att underlätta byggandet än på platsens förutsättningar. 1940- och 50-talens försök att med små medel ge bostadshusen en viss individuell prägel försvann helt. Miljonprogrammets områden splittrades genom en strikt trafikseparering med skilda vägar för gående, cyklister och biltrafik. Detta tog mycket mark i anspråk och ökade avstånden mellan grannskapets olika delar. Stora ytor reserverades för bilparkering. Invecklade system med primär- och sekundärleder för bilarna fungerade som barriärer mot omvärlden.

I det nuvarande tredje planeringstadiet som nu håller på att utvecklas försöker man komma bort från abstrakta visioner för att istället utgå från människors egna värderingar, platserns historiska traditioner och de mänskliga kvaliteter som finns i den byggda miljön. Intresset fokuseras nu på staden som helhet och även de offentliga rummens betydelse för att skapa liv. I detta stadium av modern planering krävs kunskap om den betydelse omgivningen och den fysiska miljön har i människors vardagsliv.

Förortens mänskliga kvaliteter

Förorten ingick som en del i det moderna projektet, där ett av målen var att ge människor större frihet och att bryta patriarkaliska band mellan hyresvärdar och boende liksom inom familjen. Samtidigt hände något med den sociala strukturen och den lokala offentligheten. Sociala mönster löstes upp genom att det blev mer av frivillighet i relationerna mellan grannar, och offentligheten i den vardagliga omgivningen fick helt andra förutsättningar i och med att kvartersstrukturen försvann och därmed också gatorna.

För att tydliggöra den moderna förortens mänskliga kvaliteter görs en liten jämförelse med vardagslivet i den traditionella kvartersstaden. I kvartersstadens förmoderna grannskap var det en självklarhet att stödja och hjälpa varandra, t.ex. vid barnafödande, med att laga mat, passa barn och att se till gamla och sjuka. Ett sådant traditionellt stödsystem fanns till kvar ända in på 1960-talet, långt efter det välfärdsstaten börjat byggas ut.

Grunden för grannskapet var dessa kvinnliga plikter och ansvarstagande för andra som hade sitt ursprung i en gammal etik om att ”hjälpa sina grannar var något man skulle göra”. Barnen lärde sig normerna t.ex. genom att springa ärenden åt grannarna. Dessa värderingar om att respektera och hjälpa sina grannar delades av de flesta i ett grannskap. Grannskapet var viktigt för att lära sig anpassning till vissa oskrivna regler. Ett effektivt påtryckningsmedel härvid var skvallret, som ju lätt kunde undergräva människors anseende.

I det traditionella bondesamhället var bostaden i hög grad ett medel för överlevnad. Bygemenskapen och relationerna till grannar var viktiga för att klara de dagliga sysslorna. Även efter inflyttningen till städerna levde detta vidare. Nära kontakter och hjälp från grannar var i många fall något nödvändigt.

När bostaden och grannskapet var medel för överlevnad fanns en grund för gemenskap, den gemenskap som karaktäriserats som *community*. Den typ av grannrelationer som fanns inom ramen för *community* på landet och i den gamla kvartersstaden, har ofta beskrivits som något positivt. Människor tog hand om varandra, stöttade vid födselar, dödsfall och andra familjekriser, lånade saker sinsemellan och hjälpte varandra med jobb.

Grannskapet var som ett slags utökad familj. Detta förändrades med tiden och på 1940-talet var den inte alls lika stark. Utflyttningen från städerna till förorterna bidrog till att många familjer tappade kontakten med sina släktingar. Men fortfarande på 1950-talet sörjde den utökade familjen för det som från mitten av 1960-talet och framåt kom att förknippas med social service..

I grannskapet fanns vissa oskrivna regler som måste följas. Grannskapetsetiken byggde på en skötsamhetsetik, som ledde till en tydlig segregering av invånarna. Resultatet blev en segregation av grannskapet i tre grupper – ”de bättre ställda”, ”vanligt hederligt folk” och ”de fattiga”.

Den nya friheten i förortslivet

Förutsättningarna för ett socialt liv med bostaden som grund raserades när kvartersstaden slutade byggas. I Sverige skedde detta i och med modernismens genombrott i stadsbyggandet med början på 1930-talet. Då blev funktionalismens idéer vägledande för stadsplanering och byggande, vilket löste upp den fysiska närhet som funnits tidigare mellan människor.

Välfärdsstatens framväxt bidrog till att försvaga banden mellan människorna i grannskapet. Lägenheterna blev dessutom större och färre kom att bo i varje hus. Den sociala bostadspolitiken och bostadsbidragen gjorde att det tidigare systemet med inneboende försvann. Bostaden var inte längre ett medel för överlevnad på samma sätt som tidigare. Grannarna blev inte heller lika viktiga för att klara vardagen; när välståndet ökade var man inte längre hänvisad till grannarna för att få hjälp eller omvårdnad. En annan förändring var att familjerna minskade i storlek, och nätverket av släktingar glesades ut.

Den moderna förorten betydde på många sätt större frihet jämfört med livet i den gamla kvartersstaden, där man levde nära grannarna på gott och ont vare sig man ville eller inte. I förorten fanns mer av frivillighet i kontakterna. Friheten ökade både för kvinnorna och barnen, dvs. för de grupper som bar upp det nya vardagslivet i förorterna.

Senare forskning har visat att förorten blev en hembygd för dem som växte upp där. Precis samma hembygds känsla finns dokumenterad från olika

miljonprogramsområden. Barn, ungdomar och kvinnor som växt upp och tillbringat mycket av sin tid där har tillägnat sig dessa förorter och laddat platserna med mening. Uppväxtplatsens speciella laddning finns där trots den fysiska omgivningen och eventuella sociala problem.

Idag saknar många ett förhållande till sitt grannskap och sina grannar. Orsaken kan vara att man dras till livet inom familjen, men också att människor avsiktligt distanserar sig från grannskapet för att värna om sin frihet. Den tidigare etiken har förändrats, och många lägger större vikt vid individuell frihet än gemensamma skyldigheter och ansvar.

Den rumsliga strukturen i de moderna förorterna är uppbyggd kring familjen och den egna bostaden. Gatan är ofta avskaffad och det offentliga livet har svårt att växa. När merparten av alla kvinnor är ute i arbetslivet blir det svårt för dem att få tid över till grannarna. Det är heller inte nödvändigt. Vänskapsmönstret har förändrats och grannarna blir nu föremål för en distanserad hjärtlighet.

Utanförskap

Det moderna stad- och förortsbyggandet under efterkrigstiden har kritiserats för att vara ett uttryck för kontroll. Kritiken har tagit fasta på att förortsbyggandet innebar att familjen och familjelivet sattes i centrum. Kvinnliga kritiker har menat att detta kan ses som ett försök att kontrollera kvinnorna.

Enligt flera manliga kritiker har förorten inneburit en utarmning av det sociala livet. Särskilt dåliga blev förutsättningarna för att en urban folklig kultur i likhet med den som funnits i kvarterstaden skulle kunna utvecklas. Dagens diskussion om förorten handlar också om en tilltagande segregation och ökat våld, särskilt bland ungdomar, och bilder framträder av socialt sönderfall och identitetskris.

Frågetecknen inför dagens förorter kan ställas mot människors egna erfarenheter av att bo och leva där. Med en sådan koppling framträder grundläggande problem med att leva på förortens villkor. Det handlar i hög grad om glappet mellan planering och verklighet och om problemet med det moderna projektets möte med verkligheten.

Alla förorter ställer förstas sina speciella villkor, men vissa drag är gemensamma, t.ex. den fysiska omgivningen med grannskapstankarna, närheten till naturen och zonindelningen med bostäder, arbetsplatser och servicefunktioner skilda åt. Detta betyder att vardagslivet utspelar sig i olika rum med liten kontakt sinsemellan. Det privata är privat, men även det offentliga blir privat. De äldre lever för sig, ungdomarna har sina mötesplatser, barnen är på dagis, fritids eller i skolan. En del av dessa rum, t.ex. där barn och äldre håller till, är framförallt kvinnornas. Andra rum, som ölkaféer och restauranger, är manliga miljöer. Denna fysiska uppdelningen ger olika upplevelser och erfarenheter och människors berättelser om sin vardag kan därför se helt olika ut.

Att leva på förortens villkor är att leva på helt olika villkor. Många vet inte vad andra gör, vilket kan ge känslor av utanförskap.

Skildringen av förortslivet liknar Simmels beskrivning av stadslivet vid sekelskiftet – individen som måste avskärma sig från alla intryck för att rädda sitt själsliv. Upplevelsen av att bo i förort är emellertid inte entydigt negativ. Även om arkitekturen ger intryck av genomsiktlighet och kontroll finns en annan verklighet som endast den har tillgång till som känner platsen väl genom att ha bott där länge. Den erfarenhet man får genom att bo i förorten är en förutsättning för tillträde till förortens hemligheter.

Planering för identitet och urbanitet

I efterkrigstidens förorter har nya former av vardagsliv utvecklats på gott och ont. Positivt är att förorten är en hembygd för många. Människor har tillägnat sig sin omgivning - husen, arkitekturen, olika platser har blivit favoritplatser och favoritstråk. På detta sätt har förortsborna format förorten till en värld känd endast av den som lever där. Här har funnits friheten att skapa något nytt, att slippa vara färdigdefinierad eller bunden av traditioner och givna spelregler. Förorten har gett den moderna människan möjligheter att påverka sitt öde och skapa en värld åt sig – möjligheter som också utnyttjats.

Men förortens miljö gör samtidigt människor mer utlämnade och beroende av omgivningen. Det verkar vara svårt att värja sig mot det som den fysiska omgivningen förmedlar. I vissa fall kan det vara mycket svårt att skydda sitt "inre rum", framför allt i miljöer där meningsskapande upplevs som svårt eller omöjligt. Då kan omgivningen snarare bli en belastning, något som tenderar att tömma vardagen på mening.

I efterkrigstidens moderna miljöer finns flera hot mot de identitetsskapande processerna, och många miljöer har en påtaglig brist på mening för dem som bor eller vistas där. Något gemensamt har svårt att utvecklas. Resultatet kan bli en identitets- och platslöshet, vilket i sin tur leder till större avstånd mellan människor. En av orsakerna till planeringens kris är att bebyggelsens betydelse för människor till vardags hittills försummats. Kunskaper om historiska samband har saknats, liksom insikten om den byggda miljöns betydelse för vårt tidsmedvetande..

Ett nytt planeringsparadigm

Idag finns behov av ett helt nytt planeringsparadigm istället för det moderna planeringsparadigm som sedan legat till grund för hela efterkrigstidens förortsplanering, och som egentligen utformades som svar på industristadens problem. Framtidens planering måste bygga på helt andra grunder än denna moderna planering, där förorten var en del av visionen om det moderna samhället.

För närvarande pågår genomgripande förändringar av de värdehierarkier som kännetecknat det moderna projektet, där högsta värde varit framsteg. Denna gamla värdehierarki kan omöjligt ersättas med någon ny. Då blir det inte heller

möjligt att ersätta visionen om det moderna livet med en vision som bygger på en enda livsstil. Idag är det svårt att föreställa sig något annat än en mångfald av livsformer vid sidan av varandra som ett uttryck för samhällets pluralism. Då blir också frågor om meningsskapande och gränser viktiga uppgifter.

Dagens snabba urbanisering och tilltagande segregation ställer planeringen inför nya utmaningar. Två problemområden står särskilt i fokus. Det ena är att förbättra människors möjligheter att leva med viss värdighet i sin vardagliga omgivning. Det andra är att stärka de boendes möjligheter att finna en identitet och att hantera främlingskap och social åtskillnad.

Om planeringen ska kunna bidra till detta måste den knytas till verkligheten och vardagslivet. Det är nödvändigt att överbrygga glappet mellan planering och vardag, något som kräver omsorg både om oss själva som mänskliga varelser och vår omgivning. Detta förutsätter större medvetenhet bland dem som planerar om vikten av de processer i vilka människor utvecklar relationer till den fysiska omgivningen.

Planeringen bör ske med humanistiska förtecken istället för tekniska. Mänskliga värden, lyhördhet för lokala kvaliteter och mångfald måste vara utgångspunkter. Häri ligger också ett ansvarstagande för det som är byggt dvs. respekt för den befintliga miljön. Kunskap om historiska samband och om den byggda miljöns betydelse är vital för att förstå det specifika, vad som är viktigt att bygga vidare på och vad som är viktigt att behålla.

Behovet av ny kunskap som underlag för planering är särskilt stort vad gäller segregerade förorter. Med den kunskap som vanligtvis tas fram idag får vi veta litet om de mänskliga kvaliteter och den mänskliga potential som finns i förorter som pekats ut som "utsatta". Allra störst är behovet av erfarenhetsbaserad kunskap om den fysiska omgivningens osynliga värden dvs. vad som ger mening och identitet.

Såväl planeringsstilen och planerarrollen behöver förändras. Bland den nya generationens planerare pågår en diskussion om planeraren som en "process - spelare". Nyckelordet idag är inte *acceptera* utan *generera*. Att planera är att starta förändringsprocesser i dialog med dem som är berörda. Framtidens planering måste lämna över mer till de boende själva och låta dem sätta sin egen prägel på miljön. Allt får inte vara färdigplanerat och ordnat från början. Det måste finnas frirum och möjligheter till initiativ från dem som bor och lever på platsen.

Slutligen behöver själva planeringsprocessen förändras. Planering i framtiden kanske kommer att handla lika mycket om vad som bör respekteras och lämnas orört som om vad som ska ändras. Här finns möjligheter att tillämpa lagstiftningen på ett annat sätt än hittills. Det går att göra planer som just beskriver vad, som är specifikt och värdefullt med utgångspunkt från ett vardagslivsperspektiv.

Det handlar i hög grad om att förenkla planeringen; att helt enkelt göra mindre. Planen kan sedan fungera som en ram med hållpunkter. Vid stadsplanering kan det kanske räcka med att ha omsorg om det offentliga och halvoffentliga rummet. I en plan kan ingå att göra något för att visa omsorg om förorten - att låta den visa sin identitet, vad den står för och vad som upplevs som positivt eller negativt. Allt måste ske på ett sätt som gör att människor känner igen sig.

Således behövs mer kunskap om den byggda omgivningens betydelse – en kunskap som inte endast är en komplettering av det materialistiskt deterministiska perspektivet. Den bör utgå från att människan är aktiv med en förmåga att tillägna sig och skapa mening i sin omgivning samt grundas på ett dialogperspektiv på relationen människa/omgivning.

För att fylla kunskapsluckorna om omgivningens betydelse måste sättet att se på omgivningen förändras. Istället för att begränsa sig till detaljfrågor om bebyggelsen eller bostadsområdet blir uppgiften att fånga upp vad som är specifikt i den urbana omgivningen och som utgör grundförutsättning för en fungerade vardag och som bärare av mening.

Planering är till sin natur tvärdisciplinär, men hittills har den sociala aspekten varit dåligt utvecklad. Framtida planering måste utgå från en förståelse av de dynamiska processer som utvecklas i relationen mellan människan och den specifika omgivning som en urban miljö utgör. De projekt i tid och rum som människor är involverade i, liksom de föreställningar de har om dessa projekt, måste respekteras. Planeringen bör med andra ord ha ett ”inifrånperspektiv” och ske med utgångspunkt från de kvaliteter människor själva upplever som betydelsefulla.

Litteratur

- Arendt, H. (1958): Människans villor. Göteborg.
- Berman, M. (1987): Allt fast förflyktigas. Lund.
- Brembeck, H. (1988): Arbetarstadsdelarnas barn. Etnologiska föreningen i Västsverige. Kungälv.
- Brun s, S. (1911): Hus och hem: Studier af den svenska villan och villastaden. Stockholm .
- Carlestam, G. Sollbe, B. (red): Om tidens vidd och tingens ordning. Texter av Torsten Hägerstrand. T2 1:1991. Byggforskningsrådet Stockholm.
- Engelbrektsson, N. (1982): Landala- stadsdel och livsform som försvann. Etnologiska föreningen i Västsverige. Göteborg.
- Franzén, M. (1992): Den folkliga staden. Lund.
- Gans, H.J.: Urbanism and Suburbanism as Way of Life i Pahl, R (1968) (ed): Readings in Urban Sociology. Oxford.
- Granovetter M.S (1982): The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited i Marsden, P.V. Lin, N. (red): Social Structure and Network Analysis. Beverly Hills.
- Hall, P. (1988): Cities of Tomorrow. Oxford.
- Heller, A. (1993): World, Things, Life and Home. Thesis Eleven, no 33.
- Key, E.: Hemmets århundrade i urval av R. Ambjörnsson (1976). Lund.
- Larsson, C. (1899): Ett hem. Tidskriften Svenska Hem
- Lilja, E. (1989): Valfärdsskapandets dilemma. Nordplan, Stockholm.
- Lilja, E. (1995): Människosyn och samhällsplanering. Rapport 1995:1, Nordplan, Stockholm.
- Lilja, E. (1999): Den ifrågasatta förorten. Byggforskningsrådet. Stockholm
- Rydin, L. (1991): Den lustfyllda vardagen. Stockholm.
- Sennett, R. (1990): The Conscience of the Eye. New York.
- Simmel, G. (1903): Storstäderna och det andliga livet i Simmel, G. (1981): Hur är samhället möjligt. Göteborg.
- Skarin Frykman, B. (1985): Makt och människor. Etnologiska meddelanden Nr 5. Göteborg.
- Wilson, E. (1991): The Sphinx in the city. London.
- Wirth, L. (1971): Urbanismen som livsform i Lindberg, G.(red): Urbana processer. Lund

Litteraturförteckning

- Ambjörnsson, R (1988), *Den skötsamme arbetaren*. Carlssons, Stockholm
- Arendt, H. (1958), *Människans villkor*, Daidalos, Göteborg
- Arnstberg, K-O, Lilja, E & Nordström, M. (1996), *Människa och miljö*, Byggforskningsrådet, Stockholm
- Asplund, J (1991), *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*, Korpen, Göteborg
- Bauman, Z (1990), *Modernity and Ambivalence*, Polity Press, Oxford
- Benhabib, S (1994), *Autonomi och gemenskap*, Daidalos, Göteborg
- Benjamin, W (1990), *Paris 1800-talets stad. Passagearbetet*, Symposium, Stockholm
- Berger-Kettner, A (1996), "När jag flyttade hit var det som att komma hem", Regionplane- och trafikkontoret, Stockholm (Rinkebykonferensen, Rapport 5)
- Bergström, I (1996), *Rummet och människans rörelser*, Chalmers tekniska högskola, Göteborg
- Berman, M (1987), *Allt fast förflyktigas*, Arkiv, Lund.
- Berndt, H (1991), "En sund själ i en vacker form", *Framtider*, 3/91
- Brembeck, H (1988), *Arbetsstadslarnas barn*, Etnologiska föreningen i Västsverige. Kungälv
- Brunius, S (1911), *Hus och hem: Studier af den svenska villan och villastaden*, Stockholm
- Om tidens vidd och tingens ordning. Texter av Torsten Hägerstrand* (1991). Red. av Carlestam, G & Sollbe, B, Byggforskningsrådet, Stockholm
- Christensen A-L (1991), *Livet i og mellom husene*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Cornell, E (1966), *Om rummet i arkitekturens väsen*, Gumpert, Göteborg
- Daun, Å,(1974), *Förortsliv*, Prisma, Stockholm
- Dickens, P (1990), *Urban sociology*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hamstead
- Franzén, M (1992), *Den folkliga staden*, Arkiv, Lund
- Frykman, J & Löfgren, O (1980), *Den kultiverade människan*, Liber Läromedel, Lund
- Gans, H.J, "Urbanism and Suburbanism as Ways of Life" i *Readings in Urban Sociolog* (1968). Red. av Pahl, R, Pergamon, Oxford
- Gromark, S (1987), *Fängslade arkitektur*, Korpen/Chalmers tekniska högskola, Göteborg.
- Gullestad, M (1989), *Kultur og hverdagsliv*, Universitetsforlaget, Oslo
- Hanssen, B (1978), *Familj, hushåll, släkt*, Gidlunds, Stockholm
- Hayden, D (1996):, *The Power of Place*, MIT Press, Cambridge Massachusetts, London.
- Heller, A (1993), "World, Things, Life and Home", Thesis Eleven, No 33

- Heller, A (1990), *Can Modernity Survive?* Polity Press, Oxford.
- Heller, A & Fehér, F (1988), *The Postmodern Political Condition*, Basil Blackwell, Oxford
- Hjärne, L (1985), "Att bygga för gemenskap, en myt eller...?" i *Forskare om samhälle, välfärd och boende*, Byggforskningsrådet, Stockholm
- Inghe, G & Inghe, M (1968), *Den ofärdiga välfärden*, Tiden, Stockholm
- Jacobs, J.(1961), *The Death and Life of Great American Cities*, Vintages Books, New York
- Främlingskapets anatomi*,(1996). Red. av Johansson ,T, & Hallerstedt,G; Carlssons, Stockholm
- Jonsson, G (1971), *Det sociala arvet*, Tiden, Stockholm
- Jung, C (1981), *Människan och hennes symboler*, Forum, Stockholm
- Karlsson, S (1993), *Arbetsfamiljen och det nya hemmet*, Symposium, Stockholm
- Korpi, W (1971), *Fattigdom i välfärden*, Tiden, Stockholm
- Kristeva, J (1991), *Främlingar inför oss själva*, Natur och kultur, Stockholm
- Lefebvre, H (1991), *The Production of Space*, Blackwell, Oxford
- Lilja, E (1989), *Välfärdsskapandets dilemma*, Nordplan, Stockholm (avhandling nr 7)
- Lilja, E (1993), "The Modern Planner as a Seducer", *Geojournal*, Vol. 30:4
- Lilja, E (1995), "Staden och människorna", *Framtidsstaden III*, Stadsmiljörådet, Karlskrona
- Lilja, E (1995), *Människosyn och samhällsplanering*, Nordplan, Stockholm (Rapport 1995:1)
- Lilja, E (1997), "Ur betongen spirar liv" i *Staden som utkant*. Red. av Arnstberg K-O & Ramberg, I, Mångkulturellt Centrum, Botkyrka
- Lilja, E (1997), "Meeting Needs versus Respecting Autonomy – Dilemma of the Welfare State" i *Restructuring the Welfare State*. Red. av Koslowski, P, Föllesdal, A, Springer, Berlin, New York, Tokyo
- Merlucci, A (1992), *Nomader i nuet*, Daidalos, Göteborg
- Neiman, E-L (1995), *Inneboende*, Bonniers, Stockholm
- Nordström, M (1990), *Barns boendeföreställningar i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv*, Statens institut för byggnadsforskning, Gävle
- Nussbaum, M (1995), *Känslans skärpa, tankens inlevelse*, Symposium, Stockholm
- Paulsson, G (1934), *Hur bo? Några ord om den moderna smakriktningen*, Stockholm
- Rainwater, L (1970), *Behind Ghetto Wall: Black Families in a Federal Slum*, Aldine, Chicago
- Roberts, E (1984), *A Woman's Place*, Basil Blackwell, Oxford
- Sax, U (1989), *Den vita staden*, Atlantis, Stockholm

- Sennett, R (1990), *The Conscience of the Eye*, Norton, New York
- Simmel, G (1903) "Storstäderna och det andliga livet" i Simmel, G, *Hur är samhället möjligt?* Korpen, Göteborg 1981
- Svensson, P (1996), *Storstugan – eller när förorten kom till byn*, Bonnier Alba, Stockholm
- Tengvald, K. (1972): "Socialhjälpstagare i en expanderande kommun. Intervjuundersökning i Tyresö" i Åkerman, N. (red.): *Den nya underklassen*, Prisma, Stockholm
- Torsson, B, "Arkitekturens alldaglighet", *Tidskrift för arkitekturforskning*, 2/91
- Werne, F (1987), *Den osynliga arkitekturen*, Vinga Press AB, Lund
- Werner, K (1991), *Staden som livsrum*, Byggforskningsrådet, Stockholm
- Wilmott & Young (1962), *Family and Kinship in East London*, Penguin, London
- Wilson, E (1991), *The Sphinx in the city*, Virago, London.
- Wirth, L (1971), "Urbanismen som livsform" i *Urbana processer*. Red. av Lindberg, G, Gleerup, Lund
- Åhrén, U (1933), "Stadsbyggandet och stadsplanen" i *Moderna bostadsproblem*, Kooperativa förlaget, Stockholm